

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.
КАРАЗІНА**

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**КАФЕДРА ТЕОРЕТИЧНОЇ І ПРАКТИЧНОЇ
ФІЛОСОФІЇ
імені Й. Б. ШАДА**

**КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-
МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ»**

Харків 2024

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Декан філософського факультету

Іван КАРПЕНКО

2024 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти перший (бакалаврський)

галузь знань 03 гуманітарні науки
(шифр і назва)

спеціальність 033 - філософія
(шифр і назва)

освітня-професійна програма філософія
(шифр і назва)

спеціалізація _____

вид дисципліни обов'язкова

факультет філософський

2024 / 2025 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою
філософського факультету

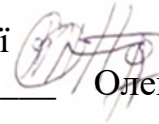
“ 21 ” червня 2024 року, протокол № 11

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ:

Ілля ІЛЬІН, кандидат філософських наук, старший викладач, кафедра
теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада

Програму схвалено на засіданні кафедри теоретичної і практичної філософії
імені професора Й.Б. Шада
Протокол від “19” червня 2024 року № 15

Завідувач кафедри теоретичної і практичної філософії
імені професора Й.Б.Шада

Олег ПЕРЕПЕЛИЦЯ

Гарант освітньої програми

Наталія ПОПОВА

Програму погоджено науково-методичною комісією філософського факультету
Протокол від “19” червня 2024 року № 10

Голова науково-методичної комісії філософського факультету

Сергій ГОЛІКОВ

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Соціальна філософія» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки

першого (бакалаврського) рівня

(назва рівня вищої освіти)

спеціальності (напряму) 033 Філософія

освітня програма Філософія

спеціалізації _____

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета вивчення навчальної дисципліни

Мет дисципліни «Соціальна філософія» – надати студентам необхідні знання про розвиток соціально-філософської думки та навчити застосовувати ці знання в аналізі сучасних соціальних процесів та проблем. Курс спрямований на формування наступних компетентностей:

- Навички використання прийомів і методів усного та письмового викладу основних соціально-філософських ідей.
- Уміння застосовувати знання про традиційні та сучасні проблеми соціальної філософії в професійній діяльності.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми, курс спрямований на досягнення таких результатів навчання:

- Знання традиційних і актуальних проблем соціальної філософії.
- Знання основних політичних концепцій, базових категорій і понять соціальної філософії.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни

Вивчення дисципліни «Політична філософія» спрямовано на формування у здобувачів вищої освіти наступних компетентностей:

Загальні компетентності:

ЗК14. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Фахові компетентності:

ФК1. Усвідомлення сенсу філософії, її дисциплінарного розмаїття та місця в системі культури.

ФК3. Здатність використовувати в професійній діяльності знання про розвиток основних філософських ідей, учень та напрямків.

ФК8. Здатність оперувати філософською термінологією для розв'язання професійних завдань.

ФК9. Здатність застосовувати в професійній діяльності філософські методи і підходи.

1.3. Кількість кредитів – 3 кредити (денна); 3 кредити (заочна)

1.4. Загальна кількість годин – денна – 90 годин, заочна - 70 годин

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Нормативна	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
4 -й	5-й
Семестр	
VI-й	VIII-IX-й
Лекції	
24 год.	12 год.
Практичні, семінарські заняття	
24 год.	8 год.
Лабораторні заняття	
0 год.	0 год.
Самостійна робота	
42 год.	42 год.
Індивідуальні завдання	
0 год.	

1.6. Заплановані результати навчання

Студенти повинні досягти таких результатів навчання:

- знати традиційні і актуальні проблеми соціальної філософії;
- знати основні концепції, базові категорії, поняття соціальної філософії;
- вміти використовувати поняття соціальної філософії для концептуалізації глобальних проблем сучасного суспільства;
- розуміти зв'язок напрямів соціальної філософії з основними концепціями класичної філософії.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Від поняття соціального до соціального часування

Тема 1. Поняття соціального

Соціальне як категорія має багатшарову структуру, що охоплює різні підходи до розуміння людських взаємодій та суспільства. Одним із ключових вимірів є добровільне об'єднання людей, об'єднаних спільними цілями, що формує соціальну єдність на основі усвідомлених взаємин. Інший підхід, запропонований Гольбахом, розглядає соціальне як загальний контекст взаємин, у якому взаємодія людей закріплюється в практиках і інституціях.

Філософи, такі як Сен-Симон і Маркс, акцентували на перетворенні стихійної спільноти в добровільну, справедливу, що ґрунтується на свідомих асоціаціях індивідів. Погляди мислителів суспільного договору, зокрема Руссо й Локка, також стосувалися цього перетворення. Водночас Монтеск'є, Г'юм і Сміт розглядали соціальне як спонтанний результат людських взаємодій у певних історичних і географічних умовах.

Поняття "соціального питання" виникає у ХІХ столітті, коли стають очевидними нерівності та класові конфлікти, що ведуть до розвитку робітничого руху. Дюркгайм та Мосс пропонували розуміти соціальне як зовнішній вплив на індивіда, що обмежує його дії через суспільні норми, практики та зобов'язання.

Зіммель і Вебер попереджали про небезпеку розгляду суспільства як самостійного актора, натомість пропонували думати про соціальне як процес соціалізації. Ганна Арендт критикувала "соціальне" за те, що воно перетворює політику на управління ресурсами, що вбиває можливості для революцій та діалогу.

Латур і Фуко розширюють розуміння соціального, включаючи в нього не тільки людей, а й різноманітних акторів, включно з технологіями та біологічними елементами. Такий підхід додає нові виміри, роблячи соціальне сферою динамічних взаємодій та влади.

Тема 2. Голос соціального всередині (на матеріалі розмови з собою)

Розмову з собою вважають основою для мислення, принципом моральної та інтелектуальної автономії, шляхом наближення людини до божественного, але водночас позначають як джерело божевілля, причину виключення інших поглядів, а отже, як фундамент для всякої тиранії та імперіалізму.

Ця практика допомагає бути в постійному діалозі з іншими або ж призводить до виключення інших із діалогу. Це практика захопленої самозакоханості та депресивного самокопання.

Розмова із самим собою з'являється 1) як зовнішня обов'язковість філософа щодо юнаків і дружин, 2) у формі запитання до самого себе 3) стосовно своїх тілесних і духовних чеснот та недоліків, причому 5) передбачається ціла сцена із залученням дзеркала, що покаже тілесні чесноти та відсутність таких чеснот.

Розмова із самим собою передбачає роздвоєння на людину і її відображення (присутність дзеркала), на рефлексію щодо власних характеристик, роздвоєння в контексті тих характеристик, які можна фактично побачити і які доступні тільки за допомогою розуму. Розмова із самим собою передбачає розмову про себе з погляду зовнішніх імперативів-критеріїв привабливості-доброчесності.

Чому люди розмовляють із самими собою, враховуючи цей фрагмент?

Тому що вони знають про свої недоліки (у разі тілесної непривабливості) або мають на увазі присутність недоліку (у разі володіння привабливістю, але без доброчесності), але їм слід щось із собою зробити, реформувати себе.

Розмова із самим собою має виникнути на підставі певної невідповідності, а також закликати того, хто говорить, до виправлення, компенсації, приведення у відповідність себе і певного суспільного ідеалу

РЗС вказує на зв'язок людини з іншими людьми (людина = я+ти), емпатію, дає доступ до універсальності істини, а також мислити про себе і про людство (Фойєрбах).

РЗС робить людину людиною завдяки засвоєнню-внутренінню групової, соціальної, моральної свідомості, має на увазі аудиторію, готує до дії, уможливорює складне суспільство, оскільки людина привчається контролювати свою поведінку та мислення (Джордж Мід).

РЗС — це практика західного розуму, що заперечує реальний діалог із Богом, незбагненим, незахоплюваним, дивовижним; властивість філософів, які монологізують, де-Сократ-Ізірують (від Платона до Ніцше) (Бубер); індикатор замкненості "я" без "Ти", а Бог творить "ми", яке містить будь-яке "я" і "ти" (Розенцвейг).

Тема 3. Дискурси, які розмовляють нами

Перформативність мови - мова виробляє той об'єкт, про який промовляється (від божественного "нехай буде так" до мовних церемоній, ритуалів, які роблять з нас робітників, одружених, коханих).

Конструктивність соціального - все, з чим ми стикаємося, є конструктором людських спільнот.

Отже, від мовлення особистого переходимо до мовлення колективного, до дискурсів.

На думку Мішеля Фуко, дискурс — мережа інститутів, практик, правил, законів тощо, які формують знання, визначають продукування суб'єктів (як об'єктів знання та суб'єктів само-пізнання), висловлювань у певну історичну епоху на відміну від іншої.

У цьому контексті Фуко наслідує етнології, називаючи власний метод а(на)рхеологією, оскільки йдеться про відсутність пошуку початків, причин, глибинних смислів якихось явищ, а лише про конкретне існування дискурсів, боротьбу та зникнення їх в певних історичних умовах.

Фуконіанський аналіз божевілля, розвитку медицини та сучасної пенітенціарної системи є спробою зрозуміти історичні умови можливості унікальної сучасної раціональності, тобто того, що змусило нас думати про себе саме так, а не інакше.

Дисциплінарний дискурс виробляє слухняні тіла в школі, на фабриці через контроль тіла, часу та простору. Неоліберальний дискурс виробляє автономних індивідів, яким потрібно самостійно визначатися із своєю свободою, бути людським капіталом, через техніки вироблення себе завдяки дискурсам психології. Психологія навчає нормалізації себе, а також (авто)патологізації себе, тобто, адаптації до норм суб'єктності.

Дискурси нормалізують (роблять із індивідів суб'єктів; суб'єкт в перекладі — підлеглий), а також виключають тих, хто не входить в норму, дискримінуючи та патологізуючи їх, тому й виробляються такі аномальні, як божевільні, гомосексуалісти, делінквентні, хворі, яких потрібно відокремити від нормальних.

В одному зі своїх пізніх текстів Фуко визначив свій критичний підхід як "мистецтво не бути настільки керованим". Це визнання означає, що його проект "скромної емансипації" не переслідує мети повного звільнення людства, а радше шукає модель правління, в якій домінування могло б бути максимально зменшене.

Габермас обговорює дискурс як частину своїх ширших міркувань, які стосуються передусім обґрунтування моральних норм та політичних рішень, прийнятих шляхом обговорення. Габермас наголошує на практичному аспекті дискурсу, що відображено в його лексиці та використанні таких термінів, як "етика дискурсу" та "практичний дискурс".

Габермас стверджує, що використання мови, орієнтоване на розуміння, є первісним використанням мови, а інструментальне використання є паразитичним по відношенню до нього. Модель дії, заснована на комунікації та розумінні, є, на думку Габермаса, орієнтиром для всіх соціальних дій, які повинні включати в себе природне прагнення людей до згоди.

Лише ті поняття та переконання, які пройшли процедуру обґрунтування та аргументації, можуть бути включені в дискурс, і лише тоді досягнуте розуміння буде раціональним та універсальним. У дискурсі не існує можливості виключення, привілейованих аргументів, маніпуляцій або примусу до прийняття аргументу. Жодних обмежень, окрім принципу "сили кращого аргументу", не застосовується.

Луї Альтюссер про ідеологічні апарати держави. Він розуміє під ідеологією засіб забезпечення гегемонії панівного класу, що приховує експлуатацію, інтегрує індивідів із пригнобленого класу в буржуазний порядок. Однак усе це відбувається у зв'язку з державою, у певних матеріальних формах, які Альтюссер позначає як "апарати". До цих апаратів Альтюссер відносить сім'ю, освіту, церкву, ЗМІ, культуру, профспілки, політичну систему (в одному фрагменті Альтюссер згадує і психологію, що відволікає від класової боротьби); так, наприклад, за феодалізму центральним ідеологічним апаратом була зв'язка церкви та сім'ї, а за капіталізму - школи та сім'ї. При цьому він вважає, що до цього списку можуть бути включені й інші інституції. У всіх цих апаратах відтворюється ідеологія панівного класу, що навіює, наприклад, у контексті політичної системи існування репрезентативного загального виборчого права, у контексті освіти - існування нейтрального, секулярного знання, у контексті сім'ї - необхідність підкорятися і бути дисциплінованим, ефективним індивідом. В усіх апаратах забезпечується відтворення виробничих відносин. Держава використовується панівним класом для уніфікації всіх ідеологічних апаратів, тобто, щоб вони служили інтересам панівного класу. Без держави неможливе закріплення ідеології в цих ідеологічних апаратах, тому Альтюссер і створює поняття ідеологічних апаратів держави.

Тема 4. Соціальні простори влади, нерівності та надії.

Важливим аспектом соціальних просторів є їхня роль у відтворенні та прихованні соціальних відносин. Карл Маркс наголошує на тому, що за капіталізму поділ праці між необхідною та додатковою є просторово непомітним, тоді як у феодальному ладі цей поділ був чітко фіксований. Простір, таким чином, є важливим фактором для розуміння експлуатації в різних суспільних системах.

Вальтер Беньямін звертає увагу на комерціалізацію простору в ХІХ столітті, де архітектура стає частиною товарного капіталу, а перебудова Парижа служила як класовим,

так і економічним інтересам буржуазії. Він також вводить поняття фланера як суб'єкта, який активно споживає міське життя, проте його ціль — ринок, що символізує домінування мінової вартості.

Мішель Фуко підкреслює нову роль простору в сучасній епосі, розрізняючи утопії та гетеротопії. Гетеротопії є місцями, де реальні простори переосмислюються та інвертуються. Це простори, що репрезентують соціальні виключення, девіації та відхилення від норми.

Анрі Лефевр трактує соціальний простір як продукт суспільного виробництва, який одночасно структурує життя суб'єкта, але також піддається змінам завдяки повсякденним практикам. Простір стає товаром за капіталізму, що приховує соціальні відносини.

Мішель де Серто додає, що користувачі простору не просто споживають його, а перетворюють за допомогою тактик, які дозволяють відхилитися від панівного порядку, навіть залишаючись у його межах. Його акцент на тактиках відрізняє його підхід від стратегічних концепцій П'єра Бурдьє та Мішеля Фуко, які фокусуються на пануванні простору.

Тема 5. Соціальне часування - часування соціального

Тема часу у філософії часто пов'язується з питаннями влади, суб'єктності та соціального відтворення. Карл Маркс розглядав час як кількісну абстракцію під впливом капіталістичної логіки, що дисциплінує робітників і суспільство через вимірювання астрономічного часу. Цей лінійний, контрольований час регламентує суспільне життя, зокрема у виробництві та сім'ї, стаючи інструментом підтримки капіталістичної влади. Проте Маркс також підкреслював існування якісного, соціального часу, який, на відміну від кількісного, пов'язаний із культурним життям і розвитком суб'єктності.

Анрі Бергсон запропонував розуміння часу як внутрішньої тривалості свідомості, де минуле й теперішнє співіснують. Мартін Гайдеггер розвинув цю ідею, конституюючи час як фундаментальну властивість людського існування (дазайн), акцентуючи на бутті-до-смерті та відповідальності за власне життя.

Джудіт Батлер звернула увагу на темпоральність у повторенні актів, що формують гендерну суб'єктність. Вона підкреслювала, що інтервали між повтореннями надають можливість виходу за межі дисциплінарних механізмів і розкриття нових можливостей.

Ричард Фішер розглядає проблему короткостроковості людських інтересів як основу глобальних викликів, зокрема нерівності та екологічних криз. Він наголошує на необхідності розширення часових горизонтів планування для вирішення цих проблем.

Нарешті, філософська рефлексія часу також стосується питання вдячності до минулого, де розрізняються абсолютна вдячність, що підкоряє нас традиції, і відносна, яка дозволяє творчо переосмислювати спадщину, знаходячи баланс між пошаною до минулого та створенням нового.

Розділ 2. Шляхи соціальної філософії в сучасності

Тема 6. В якому модерні ми живемо?

Мова йде про різні парадигмальні засади логіки соціального розвитку через типології модерну, постмодерну та метамодерну, а також аналізуються ідеї Бруно Латура щодо сучасності. Модерн (XVI – друга половина XX ст.) характеризується лінійністю історії, раціоналізмом та прагненням прогресу, що супроводжується критикою інших форм існування, що призводило до колоніалізму, расизму та антиекологічних тенденцій. Постмодерн (1970–1990-ті рр.) заперечує лінійність історії та піддає раціональність деконструкції, ставлячи під сумнів можливість метанаративів і стверджуючи кінець історії через перемогу лібералізму. Це епоха песимізму, де суспільні ідеали розпадаються. Метамодерн (з 2000-х) об'єднує модерн і постмодерн, прагнучи створити нові метанаративи для подолання сучасних глобальних криз. Ганзі Фрайнахт описує метамодерн як народження з усвідомлення слабкості та невдач модерного проекту, але водночас визнає безплідність

постмодерністської критики. Сучасність характеризується одночасним існуванням і лінійного, і нелінійного погляду на історію.

Бруно Латур розвиває ідею про те, що **домодерн** (до XVI ст.) характеризувався гібридністю фактів і цінностей, науки і політики, природного і штучного. У модерні ці дихотомії почали розділяти, однак це поділення ніколи не було остаточним через постійну взаємозалежність. Він вводить поняття антропоцену, яке свідчить про взаємодію людини з природою, коли людство стає геологічною силою.

Латур також просуває ідею аомодерну, яка передбачає інтеграцію всіх елементів спільного світу, де наука і політика служать засобом об'єднання різних голосів, включаючи нелюдські істоти та екосистеми, в політичні дискусії для створення більш збалансованого світу.

Тема 7. Чому соціальне домінує над та відчужується від людей?

Одна з фундаментальних проблем соціальної філософії — відчуження людської діяльності та суспільних відносин від самої людини. В основі цієї теми лежить марксистська концепція відчуження, що розкриває спосіб, у який капіталістична система перетворює людську працю на товар і водночас позбавляє людину контролю над результатами своєї діяльності. Це явище відчуження, яке виникає у процесі праці, у соціальній філософії Маркса набуває всеосяжного значення, оскільки відображає не тільки економічну експлуатацію, але й глибокий розрив між індивідом та соціальним середовищем.

Відповідно до марксистської теорії, соціальне домінування над людьми виникає внаслідок об'єктивації їхньої праці в умовах капіталізму. Людська діяльність, яка мала б бути вираженням свободи та творчості, перетворюється на примусову, механічну роботу, де робітники не контролюють ані процесу, ані результатів своєї праці. Це призводить до відчуження на чотирьох рівнях: відчуження від продукту праці, від самого процесу праці, від інших людей і від власної людської сутності. Через це соціальні структури починають здаватися автономними і незалежними від індивідів, стаючи зовнішньою силою, яка керує ними.

Марксистська критика капіталізму підкреслює, що соціальні відносини, які виникають через обмін і виробництво, стають панівними над людьми. Речі, створені людиною, набувають форми "фетиша", де речі та капітал вважаються самодостатніми й автономними суб'єктами. Таким чином, соціальне стає панівним над індивідом, визначаючи його існування, що перешкоджає розвитку справжньої людської свободи.

Отже, у контексті марксизму відчуження соціального від людини — це наслідок соціально-економічних відносин, які перетворюють людську працю на товар і пригнічують індивідуальну свободу, створюючи соціальне як силу, яка домінує над людьми.

8. Чому існує нерівність?

Маркс та Енгельс розуміли рівність як визнання відносно спільної властивості між людьми, що дає їм змогу вимагати для себе відповідного ставлення, вимагати «право на рівне політичне й - відповідно - соціальне значення всіх людей, або, принаймні, всіх громадян даної держави чи всіх членів даного суспільства».

Економічна нерівність в аспекті володіння власністю, рівня доходів за капіталізму зумовлена існуванням класових відмінностей. Саме тому робітники борються за «розширення» («ausgedehnt») правової рівності («буржуазна вимога рівності») до знищення класових відмінностей як таких («пролетарська вимога рівності») як економічної рівності людей в аспекті власності), що визначають нерівність, яку залишили недоторканою в правовій рівності.

В січні 2015 року Джеремі Волдрон, політичний філософ зі Школи права Нью-Йоркського університету, прочитав серію лекцій в Единбурзькому університеті про фундаментальну природу людської рівності. Він почав з наступного звернення до своєї аудиторії. «Озирніться навколо, - сказав він, - і подивіться на відмінності між вами». У

натовпі були старі і молоді, чоловіки і жінки, красиві і потворні, багаті і бідні, здорові і хворі, люди з високим статусом і з низьким.

У ході своїх пошуків він досліджує багатовікову інтелектуальну історію. Багато мислителів, від Цицерона до Локка, стверджували, що наша здатність мислити - це те, що робить нас рівними. (Але чи не є ця здатність сама по собі нерівномірно розподіленою?) Інші мислителі, зокрема Іммануїл Кант, посилалися на наше моральне почуття. (Але хіба це не обмежує рівність добродіями?) Деякі філософи, такі як Еремія Бентам, припускали, що нас зрівнює наша здатність до болю. (Але ж багато тварин теж страждають.) Інші висувають на перший план нашу здатність любити. (Але як же бути з жорстокосердими людьми?) На практиці було б корисно, якби існувало добре обґрунтоване підґрунтя для нашої глибокої рівності. Така основа могла б спрямовувати наше мислення. Але Волдрон не вважає жоден з цих аргументів абсолютно переконливим.

Ет'єнн Балібар ввів термін "рівновільність" (equaliberty = equality + liberty), щоб позначити залежність цих двох категорій. На його думку, ті, хто перебувають при владі, підтримують нерівність, щоб експлуатувати працю інших і придушувати протести експлуатованих. Часто стверджують, що в соціалістичних країнах громадяни були рівними, але не могли реалізувати свою індивідуальну свободу. Згідно з цією точкою зору, у 20-му столітті існувало дві моделі суспільства: капіталістичне суспільство, де індивідуальна свобода переважає над рівністю, і соціалістичне суспільство, де рівність переважає над свободою.

9. Соціальне та не-люди (від технології до тварин, комах та вірусів тощо)

Поняття соціального, як вважає Бруно Латур, має бути розширене до не-людського. По-перше, це пов'язано з тим, що вже мільйони років людина взаємодіє з не-людьми, делегує не-людям, інструментам, свої уміння, потреби й бажання, а з іншого боку, реконфігурує існування рослин і тварин (сільське господарство й одомашнення тварин); тобто соціальне давно вже складено з не-соціальних елементів. Навіть наші тіла є транс-корпоральними, оскільки складаються, взаємодіють та залежать від інших, в тому числі, нелюдських тіл.

По-друге, сучасна екологічна криза створює нову форму класової боротьби, а саме, боротьби за відтворення, в якій боротьба за збереження життєздатності в Землі безпосередньо пов'язана з боротьбою сучасних соціальних рухів.

З огляду на безліч свідчень про присутність елементів свідомості у тварин (хребетних і безхребетних), зокрема, комах, низка вчених Нью-Йоркського університету створили 18 квітня 2024 року декларацію про свідомість у тварин.

На думку Бернарда Стіглера, технології є умовою для створення, трансляції та трансформації культурної, матеріальної, духовної спадщини людства. Технології втілюють у собі пам'ять людства. Щоб стати людиною - необхідно інтерналізувати цю пам'ять із зовнішніх, технологічних джерел. Технології - це екзосоматизації людського тіла, тобто, зовнішні об'єктивації потреб, ідей, бажань людини. Таким чином, становлення індивідом - індивідуація - це завжди трансіндивідуація, оскільки є єдністю привласнення і трансформації культурної спадщини з використанням технологій - від уміння тримати виделку до здатності створювати ШІ і писати дисертації, тобто, буквально, робота самої культури, мас людей і робота індивіда є одним, переплетеним процесом. Однак технології не тільки можуть слугувати умовою для індивідуації, а й можуть позбавляти людину будь-якої індивідуації, перетворюючи її на засіб обслуговування технології, деградує людину та її здібності до творення нового, до прирощення смислів. Так і відбувається за капіталізму - коли технології використовуються для того, щоб позбавити людину часу, вмінь, креативності, але зробити її служителем масового виробництва стандартизованих товарів і послуг. Цей процес нагромадження пам'яті в технологіях без відповідного приросту людської пам'яті та культури в людській творчості Стіглер називає пролетаризацією.

10. Космополітика та глобальні соціальні рухи, глобальна держава

Космополітика, на думку Латура, вказує на те, що ми живемо в "гібридному світі", а отже, слід зважати на голоси і проблеми, що виникають навколо різних акторів - людських і нелюдських, уявних і реальних тощо. З одного боку, це поняття позначає реальну гібридність і множинність, але при цьому закликає до організації нового, спільного світу, в якому космополітика стане політичною реальністю. Поки що ми маємо глобалізацію, але без глобальності, взаємозв'язок, але без взаєморозуміння і зібраності, тобто, какосмос, тобто, погано зібраний космос.

Космополітика - це діяльність зі створення спільного світу, в якому можливе вислуховування та вибудовування стосунків між різними акторами, підтримка зв'язків, що утверджують, а не вбивають життя.

П'єр Розанваллон вказує, що виборчо-представницька демократія переживає кризу. Дедалі менше людей бере участь у голосуванні, відбувається розмивання довіри громадян до своїх лідерів та демократичних інститутів. Але Розанваллон не згодний з тлумаченням, що це означає, що ми живемо в епоху громадянської пасивності або деполітизації.

Ерозія довіри громадян до їхніх лідерів призвела до нових форм громадянської активності, заснованої на недовірі. Розанваллон розрізняє три форми цих практик, а саме: спостереження (нагляд і контроль за діяльністю уряду з боку громадян), імпічмент (повноваження громадян накладати вето на дії уряду) і осуд (зі зростаючою юридикацією політики поняття підзвітності та відповідності) стає центральним). "Майданізація"?

Оттфрід Гоффе вважає, що через світовий масштаб глобальних проблем, окремі держави не здатні їх розв'язати. Потрібна глобальна держава!

Гоффе підкреслює, що загибель окремої держави не є ані емпірично передбачуваним, ані нормативно необхідним, ані бажаним; потрібна нова політична форма, яка доповнить, але не замінить окрему державу.

Ідея всесвітньої республіки передбачає потрібний розгляд: універсальну нормативну претензію на справедливість, потребу світового суспільства у глобальній торгівлі та діяльності та фактичні обмеження можливостей окремих держав, які існують у множині та розмиваються зовнішніми силами, діяти колективно та вирішувати спільні проблеми.

Гоффе рекомендує трирівневу структуру, де окремі держави утворюють проміжні континентальні або субконтинентальні асоціації, а світова республіка завершує це як остаточний будівельний блок у глобальній структурі права та демократії.

11. Емансипація (від) соціального-«соціального»

Емансипація – поняття, що позначає звільнення від поневолення, звільнення від токсичного соціального (нерівність, дискримінація, відчуження). Втім, звільнення може практикуватися як акт колоніалізму – Росія хоче звільнити українців від "націоналізму" та впливу Заходу, британці звільнювали індіців від недорозвиненості тощо. Деякі емансипації були з трагічними наслідками (революції ХХ-го ст.). Втім з ХVІІІ ст. ми живемо в постійному бажанні емансипації - звільнення від тягарів Модерну засобами Модерну.

Албена Азманова пише про парадокси емансипації сучасних лівих рухів: "борючись за рівність та інклюзію як невід'ємні умови демократичного громадянства, ліві схвалюють соціальний порядок, в рамках якого вони прагнуть рівності та інклюзії - тобто, схвалюють динаміку конкурентного виробництва прибутку, що становить капіталізм як суспільний лад". Отже, потрібно рухатися в бік боротьби з системою.

Шерон Р. Краузе виступає за емансипацію від екологічного панування, яке вона позначає так: "люди (1) панують над природою, що розуміється як частинами Землі, які не належать людині; і (2) самі перебувають під пануванням як з точки зору (а) особливого тягаря, покладеного на бідних і маргіналізованих людей через шкоду, завдану довкіллю, так і з точки зору (б) того, що практично всі ми експлуатуються силами, які руйнують Землю, часто від нашого імені та за нашої (не завжди добровільної) участі.

Чарльз Маскельє пише про плюриверсальну емансипацію проти будь-яких форм депривації - позбавлення можливостей існувати та розквітати. Йдеться про нелюдські форми існування: їхню здатність до регенерації та дієвих можливостей. Йдеться про людину, а саме позбавлення її символічних, матеріальних і навіть правових ресурсів, необхідних для

повного розвитку її здібностей, тобто для її самоактуалізації. Для емансипації потрібні структурні зміни.

Плюріверсальна емансипація підтримує певні універсалістські та партикулярні прагнення, але розуміє їхнє співвідношення у зовсім інших термінах, ніж у формах боротьби за емансипацію на Глобальній Півночі. Одна форма боротьби не повинна нав'язувати себе іншим, чи універсалізовувати свій особливий інтерес. Потрібне універсальне визнання радикальної взаємозалежності життя на планеті та форм боротьби за її збереження, що неодмінно ґрунтується на відмінності. Відмінність/особливість тут є зв'язком для колективної дії, а не її бар'єром. Вони утверджуються як такі через діалог.

(1-5)

Розділ 2. Шляхи соціальної філософії в сучасності (6-11)

3. Структура навчальної дисципліни

Назви тем	Кількість годин									
	денна форма					заочна форма				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
		л	п	лаб	с.р.		л	п	лаб	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	10
Розділ 1. Від поняття соціального до соціального часування										
Тема 1. Поняття соціального	10	4	2		4		4	2		4
Тема 2. Голос соціального всередині (розмова з собою)	8	2	2		2		2	2		2
Тема 3. Дискурси, які розмовляють нами	8	2	2		4		2			4
Тема 4. Соціальні простори влади, нерівності та надії	8	2	2		4		1	2		4
Тема 5. Соціальне часування - соціального часування	8	2	2		4					4
Розділ 2. Шляхи соціальної філософії в сучасності										
Тема 6. В якому модерні ми живемо?	8	2	2		4		1	1		4
Тема 7. Чому соціальне домінує над та відчужується від людей?	8	2	2		6		1	1		6
Тема 8. Чому існує нерівність?	8	2	2		4		1			4
Тема 9. Соціальне та не-люди (від технологій до тварин, комах та вірусів)	8	2	2		4					4
Тема 10. Космополітика та глобальні соціальні рухи, глобальна держава	8	2	2		4					4
Тема 11. Емансипація (від соціального-«соціального»)	8	2	4		4					4
Усього годин	90	24	24	-	42	90	12	8	-	42

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		денна	заочна

1	Поняття соціального	2	2
2	Голос соціального всередині (розмова з собою)	2	2
3	Дискурси, які розмовляють нами	2	-
4	Соціальні простори влади, нерівності та надії	2	2
5	Соціальне часування - часування соціального	2	-
6	В якому модерні ми живемо?	2	2
7	Чому соціальне домінує над та відчужується від людей?	2	
8	Чому існує нерівність?	2	-
9	Соціальне та не-люди (від технологій до тварин, комах та вірусів)	2	
10	Космополітика та глобальні соціальні рухи, глобальна держава	2	
11	Емансипація (від) соціального-«соціального»	4	
Разом		24	8

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин	
		денн а	заочн а
1	Опрацювання лекційних матеріалів	7	7
2	Підготовка до семінарських занять	7	7
3	Підготовка до контрольної роботи	14	14
3	Підготовка до есе	7	7
4	Підготовка до іспиту	7	7
Разом		42	42

6. Індивідуальні завдання

Індивідуальне заняття з написання тез на тему соціальної філософії спрямоване на систематизацію, закріплення і розширення теоретичних знань та практичних навичок студентів, які вчасно виконують навчальну програму і мають бажання взяти участь у науковій конференції. На занятті студент обирає актуальну тему, узгоджену з викладачем, отримує методичні рекомендації, планує структуру тез (вступ, основна частина, висновки), а також працює над формулюванням ключових ідей, обґрунтуванням актуальності та формулюванням висновків.

7. Контрольне завдання

Студенти може бути рекомендовано тим студентам, які вчасно і вправно виконують програму і мають можливість і бажання підготувати есе на тему «Мій науковий інтерес та соціальна філософія: рефлексії на основі такого-автора або праці» (1 есе за курс по 600-900 слів; 10 балів за есе; див. приклад оформлення есе у Додатку 1.1). Після визначення теми необхідно підібрати відповідну наукову літературу. Есе необхідно здати для перевірки викладачеві або на кафедрі до кінця викладання курсу.

Структура та зміст есе. Необхідно скласти план написання есе, основною метою якого є логічне розкриття вибраної теми. У структурному відношенні есе повинно мати наступні складові:

- вступ – перший параграф – 3 речення (4 речення, якщо обсяг більш ніж 300 слів);
- основна частина – два-три параграфи (2-4 речення у кожному параграфі);
- висновок – четвертий (п'ятий) параграф – 3 речення;
- список літератури.

У вступі треба сформулювати мету й завдання есе. В основній частині есе мають бути виділені пункти (параграфи), за якими послідовно розкривається тема. Крім реферування та аналізу першоджерел та відповідної літератури, слід вказати також своє власне розуміння

щодо поставлених питань. В тексті есе є обов'язковим посилання на відповідну літературу, яке здійснюється наступним чином: після цитати чи загального посилання до авторської думки слід в круглих дужках встановити джерело цитування. У кінцевій частині есе слід підсумувати результати та вказати на висновки даної роботи, які повинні відповідати поставленим у вступі меті та завданням.

Правила оформлення цитат та літератури у стилі MLA знаходяться тут: http://www-library.univer.kharkov.ua/pages/bibliography/style/style_MLA.pdf

8. Методи навчання

Навчальна програма курсу передбачає аудиторні (лекційні та семінарські) заняття та самостійну роботу студентів. Під час викладення матеріалу лекцій використовуються наступні методи: пояснювально-ілюстративний метод або інформаційно-рецептивний; метод проблемного викладу; дослідницький метод. Під час проведення семінарських занять використовуються наступні методи: пояснювально-ілюстративний метод, метод вправ.

9. Методи контролю

Поточна оцінка знань студентів на семінарських заняттях, оцінка за виконання контрольних робіт, оцінка екзаменаційної письмової роботи.

Поточний контроль

Систематичний поточний контроль знань здійснюється під час лекційних та семінарських занять у формі вибіркового усного опитування, підготовки доповідей за темою заняття, доповнень до доповідей, участі в обговоренні, презентації самостійних завдань, написання есе.

Оцінювання ступеню активності студентів та якості їх виступів та коментарів при проведенні дискусій на семінарських заняттях.

Підсумковий контроль

Підсумковою формою контролю є іспит на якому здійснюється перевірка розуміння студентами теоретичного та практичного програмного матеріалу в цілому, здатність творчо використовувати накопиченні знання та вміння.

Перевірка розуміння студентами теоретичного та практичного програмного матеріалу в цілому, здатність творчо використовувати накопиченні знання та вміння.

10. Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання					Екзамен	Сума
Розділ 1	Розділ 2	Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Індивідуальне завдання	Разом		
Т 1-Т.5	Т 6-Т.11	1	1			
15	15	15	15	60	40	100

T1, T2 ... – теми розділів.

Критерії оцінювання:

№ з/п	Види навчальної роботи	Кількість балів
	Розділ 1. Від поняття соціального до соціального часування	
1	Участь в семінарських заняттях	15

	Всього за розділ	15
	Розділ 2. Шляхи соціальної філософії в сучасності	15
1	Участь в семінарських заняттях	15
2	Індивідуальне завдання	15
	Всього за розділ	40
	Контрольна робота, передбачена навчальним планом	15
	Екзамен	40
	В С Ь О Г О	100

Студент допускається до підсумкового семестрового контролю, якщо він набере за результатами поточного контролю не менше 10 балів.

Аудиторна робота на лекційних та семінарських заняттях – до 3,3/5 балів за заняття (Розділ 1/Розділ 2):

Екзаменаційний білет (див. приклад білету у додатку 1.2) складається з трьох питань, кожне оцінюється за наступною системою балів:

12-14 балів	студент продемонстрував глибоке знання змісту екзаменаційного питання, провів глибокий філософський аналіз означеної проблеми; глибоко і всебічно висвітлені знання основних положень філософських першоджерел та рекомендованої літератури; відповідь повністю репрезентує певну філософську проблему; відповідь побудована лаконічно, чітко, логічно та послідовно з формулюванням власних висновків; відповідь містить зіставлення різних підходів до розв'язання певної проблеми, критичний їх аналіз; відповідь написана грамотно та демонструє високий рівень засвоєння навчального матеріалу
9-11 балів	студент продемонстрував знання змісту екзаменаційного питання, аргументовано виклав означену проблему; відповідь в цілому репрезентує певну філософську проблему; здійснено аналіз різних точок зору щодо означеної проблематики; відповідь побудована лаконічно та послідовно, проте допущені певні неточності та похибки у логіці викладу матеріалу, власні висновки не обґрунтовані; відповідь містить зіставлення різних підходів до розв'язання певної проблеми без власного аналізу
6-8 балів	студент продемонстрував певне знання змісту екзаменаційного питання, виклавши основні положення означеної проблеми; висвітлені знання є фрагментарними; аналіз різних точок зору щодо означеної проблематики відсутній; відповідь є недостатньо послідовною, та логічною; власні висновки відсутні
4-5 балів	студент продемонстрував уявлення з екзаменаційного питання; відсутній аналіз означеної проблематики; відповідь є фрагментарною, висновки та узагальнення відсутні, або не відповідають змісту питання
1-3 бала	відповідь часткова; відсутній аналіз означеної проблематики; висновки відсутні або не відповідні.
0 балів	відповідь відсутня, або не відповідає змісту питання

Див. питання до іспиту у додатку 1.3.

Ступінь засвоєння ним теоретичних знань і набутих ним практичних умінь і навичок, та рівнем їх демонстрації здобувачем:

Високий рівень (90-100 балів). Студент здатний самостійно здійснювати основні види навчальної діяльності. Знання студента є глибокими, міцними, узагальненими; студент вміє застосовувати поняття сучасної філософії творчо, його навчальна діяльність позначена вмінням самостійно оцінювати різноманітні життєві ситуації, явища, факти, виявляти і відстоювати особисту позицію. Студент розуміє зв'язок напрямів сучасної філософії з основними концепціями класичної філософії. Вміє використовувати поняття сучасної філософії для концептуалізації глобальних проблем сучасного суспільства

Достатній рівень (70-89 балів). Студент знає істотні ознаки понять сучасної філософії, зв'язків між ними, а також самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями, вміє робити висновки, виправляти допущені помилки. Вміє використовувати поняття сучасної філософії для концептуалізації глобальних проблем сучасного суспільства

Задовільний рівень (50-69 балів). Активність студента при відтворенні навчального матеріалу елементарна, зумовлюється початковими уявленнями про традиційні і актуальні проблеми сучасної філософії. Студент відтворює основні концепції, базові категорії, поняття сучасної філософії, здатний виконувати завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності.

Шкала оцінювання

Підсумкова семестрова оцінка за національною шкалою оцінювання та європейською шкалою оцінювання ECTS відповідно до накопичених рейтингових балів визначається із таких співвідношень:

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для чотирирівневої шкали оцінювання	для дворівневої шкали оцінювання
90-100	відмінно	зараховано
70-89	добре	
50-69	задовільно	
1-49	незадовільно	не зараховано

11. Рекомендовані джерела

Основна література

1. Greco, Silvana. *Moses Dobruska and the Invention of Social Philosophy: Utopia, Judaism, and Heresy under the French Revolution*. De Gruyter, 2022.
2. Kirste, Stephan, Gianfrancesco Zanetti, and Mortimer Sellers. *Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy. Volume 1: From Plato to Rousseau*. Springer International Publishing AG, 2023.
3. Knudsen, Nicolai K. *Heidegger's Social Ontology*. Cambridge University Press, 2022.
4. Wilhelm, Dagmar. *Axel Honneth: Reconceiving Social Philosophy*. Rowman & Littlefield, 2018.
5. Zanetti, Gianfrancesco, Mortimer Sellers, and Stephan Kirste, eds. *Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy: Volume 3: From Ross to Dworkin and Beyond*. Vol. 24. Springer Nature, 2023.

6. Zanetti, Gianfrancesco. *Handbook of the History of the Philosophy of Law and Social Philosophy*. Volume 2: From Kant to Nietzsche. Eds. Mortimer NS Sellers, and Stephan Kirste. Springer International Publishing AG, 2023.

7. Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія. К.: Либідь, 1996.

8. Таран, В. О., В. М. Зотов, and Н. О. Резанова. "Соціальна філософія: навч. посіб." К.: Центр учбової літератури (2009).

Допоміжна література

1. Aaltola, Elisa. *Human/animal Relationships in Transformation: Scientific, Moral and Legal Perspectives*. Eds. Augusto Vitale, and Simone Pollo. Palgrave Macmillan, 2022.

2. Abbinnett, Ross. *The thought of Bernard Stiegler: Capitalism, technology and the politics of spirit*. Routledge, 2017.

3. Ariel, Nana. "Don't think before you speak: on the gradual formation of thoughts during speech." *Pedagogy, Culture & Society* 32.2 (2024): 361-373.

4. Autrata, Otger. "Was ist das Soziale? Kritische Betrachtung und neue Theorie." *Sozial Extra* 35.5 (2011): 42-45.

5. Azmanova, Albena. "The paradox of emancipation: Populism, democracy and the soul of the Left." *Philosophy & Social Criticism* 45.9-10 (2019): 1186-1207.

6. Benoist, Jocelyn. "Les Voix du soliloque: Sur quelques lectures récentes du cogito." Review of *Ego sum, ego existo: Descartes au point d'hérésie* by Étienne Balibar and *Questions cartésiennes II* by Jean-Luc Marion. *Les Études philosophiques*, no. 4, PHILOSOPHIE ALLEMANDE, 1997, pp. 541-555.

7. Cavallar, Georg. *Kant's embedded Cosmopolitanism: History, philosophy and education for world citizens*. Vol. 183. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015.

8. Certeau, Michel de 1984: *The Practice of Everyday Life*. University of California Press, Berkeley.

9. Challenger, Melanie, ed. *Animal dignity: philosophical reflections on non-human existence*. Bloomsbury Publishing, 2023.

10. Crane, Jonathan K., ed. *Beastly morality: Animals as ethical agents*. Columbia University Press, 2015.

11. Dallmayr, Fred, ed. *Dialogue and the New Cosmopolitanism: Conversations with Edward Demenchonok*. Rowman & Littlefield, 2022.

12. De Certeau, Michel. *Heterologies: Discourse on the other*. Vol. 17. U of Minnesota Press, 1986.

13. Deranty, Jean-Philippe, and Alison Ross, eds. *Jacques Rancière and the contemporary scene: the philosophy of radical equality*. Bloomsbury Publishing, 2012.

14. Faramelli, Anthony, David W. Hancock, and Robert G. White, eds. *Spaces of crisis and critique: heterotopias beyond Foucault*. Bloomsbury Publishing, 2020.

15. Fardy, Jonathan. *Ideology and Interpellation: Anti-humanism to Non-philosophy*. Bloomsbury Publishing, 2023.

16. Fergnani, Alex, and Brent Cooper. "Metamodern futures: Prescriptions for metamodern foresight." *Futures* 149 (2023): 103135.

17. Flisfeder, Matthew. "Reading emancipation backwards: Laclau, Žižek and the critique of ideology in emancipatory politics." (2008).

18. Foucault, Michel, and Jay Miskowiec. "Of other spaces." *diacritics* 16.1 (1986): 22-27.

19. Freinacht, Hanzi. "Nordic ideology: a metamodern guide to politics, book two." *Metamoderna ApS* (2019).

20. Freinacht, Hanzi. *The listening society*. Metamoderna, 2017.

21. Geyer, R. Felix, and David R. Schweitzer, eds. *Theories of alienation: Critical perspectives in philosophy and the social sciences*. Springer Science & Business Media, 2012.

22. Gilabert, Pablo. *From global poverty to global equality: A philosophical exploration*. Oxford University Press, 2012.

23. Hailwood, Simon. *Alienation and nature in environmental philosophy*. Cambridge University Press, 2015.

24. Hammer, Espen. *Philosophy and temporality from Kant to critical theory*. Cambridge University Press, 2011.
25. Höffe, Otfried, Darrel Moellendorf, and Thomas Pogge, eds. *Democracy in an Age of Globalisation*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2007.
26. Höffe, Otfried. *Categorical principles of law: a counterpoint to modernity*. Penn State Press, 2002.
27. Hope, Wayne. "Crisis of temporalities: Global capitalism after the 2007–08 financial collapse." *Time & Society* 20.1 (2011): 94-118.
28. Jacobs, Thomas. "The dislocated universe of Laclau and Mouffe: an introduction to post-structuralist discourse theory." *Critical Review* 30.3-4 (2018): 294-315.
29. Joyce, Patrick, ed. *The Social in Question: New Bearings*. Routledge, 2002.
30. Kam, Tan See. "Making space for heterologies: de Certeau's links with post-colonial criticisms." *Social Semiotics* 6.1 (1996): 27-44.
31. Kettner, Matthias. "Discourse Ethics: Apel, Habermas, and Beyond." *Bioethics in Cultural Contexts: Reflections on Methods and Finitude*. Dordrecht: Springer Netherlands, 2006. 299-318.
32. Krause, Sharon R. (2023) *Eco-emancipation: An earthly politics of freedom*. Princeton University Press.
33. Latour, Bruno. "Whose cosmos, which cosmopolitics? Comments on the peace terms of Ulrich Beck." *Common knowledge* 10.3 (2004): 450-462.
34. Latour, Bruno. *We have never been modern*. Harvard university press, 2012.
35. Lefebvre, Henri. "The production of space (1991)." *The people, place, and space reader*. Routledge, 2014. 289-293.
36. Lefebvre, Henri. *State, space, world: Selected essays*. U of Minnesota Press, 2009.
37. Maialeh, Robin. *Critical Theory and Economics: Philosophical Notes on Contemporary Inequality*. Routledge, 2023.
38. Masquelier, Charles. *Intersectional socialism: A utopia for radical interdependence*. Policy Press, 2023.
39. McGowan, Todd. *Emancipation after Hegel: Achieving a contradictory revolution*. Columbia University Press, 2019.
40. McHoul, Alec, and Wendy Grace. *A Foucault primer: Discourse, power and the subject*. Routledge, 2015.
41. McIntyre, Michael, and Heidi J. Nast. "Bio (necro) polis: Marx, surplus populations, and the spatial dialectics of reproduction and "race"." *Antipode* 43.5 (2011): 1465-1488.
42. Michon, Pascal. "Strata, blocks, pieces, spirals, elastics and verticals: Six figures of time in Michel Foucault." *Time & Society* 11.2-3 (2002): 163-192.
43. Moreau, Sophia. *Faces of inequality: A theory of wrongful discrimination*. Oxford University Press, USA, 2020.
44. Morley, David, and Kevin Robins. *Spaces of identity: Global media, electronic landscapes and cultural boundaries*. Routledge, 2002.
45. Murdoch, Jonathan. "Inhuman/nonhuman/human: actor-network theory and the prospects for a nondualistic and symmetrical perspective on nature and society." *Theory and Methods*. Routledge, 2017. 513-538.
46. Parkins, Wendy. "Out of time: Fast subjects and slow living." *Time & Society* 13.2-3 (2004): 363-382.
47. Peterson, Dale. *The moral lives of animals*. Bloomsbury Publishing USA, 2011.
48. Reitz, Charles. *Art, alienation, and the humanities: A critical engagement with Herbert Marcuse*. Suny Press, 2000.
49. Rosanvallon, Pierre, and Arthur Goldhammer. *Counter-democracy: Politics in an age of distrust*. Vol. 7. Cambridge University Press, 2008.
50. Rosanvallon, Pierre. *Good government: Democracy beyond elections*. Harvard University Press, 2018.
51. Rosanvallon, Pierre. *The new social question: rethinking the welfare state*. Vol. 49. Princeton University Press, 2000.

52. Saadé, Eliane. *The concept of justice and equality: on the dispute between John Rawls and Gerald Cohen*. Vol. 20. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 2015.
53. Saar, Martin. "X—What Is Social Philosophy? Or: Order, Practice, Subject." *Proceedings of the Aristotelian Society*. Vol. 118. No. 2. Oxford University Press, 2018.
54. Schweiger, Gottfried, ed. *Poverty, inequality and the critical theory of recognition*. Springer International Publishing, 2020.
55. Scott, David. "The "concept of time" and the "being of the clock": Bergson, Einstein, Heidegger, and the interrogation of the temporality of modernism." *Continental Philosophy Review* 39.2 (2006): 183-213.
56. Sørensen, Asger. "Capitalism, Alienation and Critique: Studies in Economy and Dialectics (Dialectics, Deontology and Democracy, Vol. I)." *Capitalism, Alienation and Critique*. Brill, 2019.
57. Stewart, Jon. *Hegel's Century: Alienation and Recognition in a Time of Revolution*. Cambridge University Press, 2021.
58. Thompson, Edward P. "Time, work-discipline, and industrial capitalism." *Industrial Work and Life*. Routledge, 2020. 9-39.
59. Van den Akker, Robin, Alison Gibbons, and Timotheus Vermeulen, eds. *Metamodernism: Historicity, affect, and depth after postmodernism*. Rowman & Littlefield, 2017.
60. Vandebroek, Dieter. "Toward a European social topography: the contemporary relevance of Pierre Bourdieu's concept of 'social space'." *European Societies* 20.3 (2018): 359-374.
61. Vermeulen, Timotheus, and Robin Van den Akker. "Notes on metamodernism." *Journal of aesthetics & culture* 2.1 (2010): 5677.
62. Vermeulen, Timotheus, and Robin Van den Akker. "Utopia, sort of: A case study in metamodernism." *The Futures of the Present: New Directions in (American) Literature*. Routledge, 2018. 63-75.
63. Veselý, Tomáš. "We Are All Metamoderns: An Introduction to Metamodernism." (2024).
64. Von Kleist, Heinrich, and Michael Hamburger. "On the gradual construction of thoughts during speech." *German Life and Letters* 5.1 (1951): 42-46.
65. Waldron, Jeremy. *One another's equals: The basis of human equality*. Harvard University Press, 2017.
66. Warf, Barney, and Santa Arias. "The spatial turn." *Interdisciplinary Perspective*. New York: Routledge (2009).
67. West-Pavlov, Russell. *Space in Theory: Kristeva, Foucault, Deleuze*. Vol. 7. Rodopi, 2009.
68. Zanetti, Gianfrancesco. *Equality and Vulnerability in the Context of Italian Political Philosophy: Italian Efficacy*. Vol. 26. Springer Nature, 2023.
69. Абисова, Марія Анатоліївна. "Еволюція соціально-філософських поглядів на проблему соціальної нерівності: античність та середньовіччя." *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія* 2 (2013): 32-35.
70. Бойченко, Михайло. "Соціальна філософія як загальна соціальна теорія та навчальна дисципліна." *Філософська думка* 5 (2013): 60-72.
71. Гуйван, П. Д., and Петро Дмитрович Гуйван. "Особистісний та соціальний час як елементи філософського сприйняття темпорального виміру буття." (2021).
72. Козлова, Інга. "Соціологічні концепції вивчення соціального простору міста: специфіка та процес формування." (2013).
73. Кретов, П. В., and О. І. Кретова. "Темпоральний режим модерну, постмодерну і метамодерну: наративно-дискурсивний аспект." *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки* 1 (2020): 7-16.
74. Лукашенко, М. В. "Соціальність у системі суспільства в добу модерну." *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія* 1 (2016): 107-111.
75. Любивий, Я. В. "Проблема соціальної нерівності в філософії постмодерну." *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження* 30 (2013): 204-217.

76. Манюков, Олександр Юрійович. "Метамодернізм у пошуках нової автентичності." Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2023.
77. Манюков, Олександр. "Виміри нерівності у політичному метамодернізмі (Ханзі Фрайнахт) та епоха доступу (Джеремі Ріфкін)." *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»* 65 (2021): 22-31.
78. Поляруш, Б. (2023). Проблематика соціального в акторно-мережевій теорії. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2023, 48, с. 120-125.
79. Савинська, Інна. "У пошуках літературних джерел діалогу «De consolatione Philosophiae» Северина Боеція." *Дόξα / ДОКСА: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ З ФІЛОСОФІЇ ТА ФІЛОЛОГІЇ*, вип. 1 (35), Філософія та література - 1, 2021, сс. 152-167.
80. Скалацька, Олена Віталіївна. "Концепція соціального простору Анрі Лефевра: евристичний потенціал щодо дослідження феномену моди." *Гілея: науковий вісник* 110 (2016): 158-162.
81. Федорова, Ксенія. "Медіа-антропологічні стратегії: «дивовижні хмари» та «антропотехногенез»." *Людинознавчі студії: збірник наукових праць. Серія «Філософія»* 45 (2022): 179-189.
82. Черкун, Я. С. "Визначення поняття соціальної темпоральності." *Грані* 2 (2016): 50-54.
83. Шкіль, Л. Л. "Владні стосунки та дискурс сексуальності." *Грані* 9 (2013): 46-50.
84. Юдкін-Ріпун, Ігор Миколайович. "Григорій Сковорода як драматург." *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* 16 (2015): 67-70.

ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Під час семінарського заняття студенти беруть участь в обговоренні запропонованих питань. Оцінюється як виступи с доповіддю (до 4 балів) так і активність у дискусії, вміння формулювати та відстоювати свою позицію.

Семінар 1. Поняття соціального План

1. Які є характеристики соціальної філософії?
2. Чим повинна займатися соціальна філософія?
3. Чи є недоліки в розумінні соціальної філософії в цьому тексті?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати цей матеріал:

Бойченко, М. "Соціальна філософія як загальна соціальна теорія та навчальна дисципліна." *Filosofska Dumka* 5 (2013): 60-72.

Тема 2. Голос соціального всередині (розмова з собою) План

1. Соціальна філософія функціонування мови на індивідуальному рівні.
2. Функції "внутрішньої мови" (розмови з собою, внутрішнього діалогу, голосу) як соціально-філософського явища.
3. Ризики та недоліки "внутрішньої мови" в соціально-філософському контексті.

Завдання для опрацювання літератури:

Опрацювати цей матеріал:

Савинська, Інна. "У пошуках літературних джерел діалогу «De consolatione Philosophiae» Северина Боеція." *Δόξα / ДОКСА: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ З ФІЛОСОФІЇ ТА ФІЛОЛОГІЇ*, вип. 1 (35), Філософія та література - 1, 2021, сс. 152-167.

Юдкін-Ріпун, Ігор Миколайович. "Григорій Сковорода як драматург." *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* 16 (2015): 67-70.

Семінар 3. Дискурси, які розмовляють нами План

1. Поняття дискурсу/ідеології.
2. Яким чином суб'єктивується суб'єкт?
3. Чи можна вийти за межі панівного дискурсу, панівної ідеології?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати цей матеріал:

Шкіль, Л. Л. "Владні стосунки та дискурс сексуальності." *Грані* 9 (2013): 46-50.

Семінар 4. Соціальні простори влади, нерівності та надії План

1. Що таке соціальний простір як предмет філософської рефлексії?
2. Які характеристики є у соціального простору?
3. Чому соціальний простір є конфліктним?

4. Як уникнути дискурсів влади в соціальному просторі?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати цей матеріал:

Скалацька, Олена Віталіївна. "Концепція соціального простору Анрі Лефевра: евристичний потенціал щодо дослідження феномену моди." *Гілея: науковий вісник* 110 (2016): 158-162.

Козлова, Інга. "Соціологічні концепції вивчення соціального простору міста: специфіка та процес формування." (2013).

Семінар 5. Соціальне часування - часування соціального План та тематика доповідей

1. Що таке соціальний час? Які види його існують?
2. Як соціальний час відбивається на суб'єктивації?
3. В чому полягають суперечності соціального часу в сучасному світі?
4. Як соціальний час обдаровує-обкрадає людину?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати цей матеріал:

Гуйван, П. Д., and Петро Дмитрович Гуйван. "Особистісний та соціальний час як елементи філософського сприйняття темпорального виміру буття." (2021).

Черкун, Я. С. "Визначення поняття соціальної темпоральності." *Грані 2* (2016): 50-54.

Семінар 6. В якому модерні ми живемо? План

1. Що таке модерн та що він собою приніс для соціального?
2. Що таке постмодерн та що він собою приніс для соціального?
3. Що таке метамодерн та що він собою приніс для соціального?
4. Чому, на думку Бруно Латура, модерн ніколи не був впроваджений?
5. В чому сенс а-модерну у Бруно Латура?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати цей матеріал:

Кретов, П. В., and О. І. Кретова. "Темпоральний режим модерну, постмодерну і метамодерну: наративно-дискурсивний аспект." *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки 1* (2020): 7-16.

Лукашенко, М. В. "Соціальність у системі суспільства в добу модерну." *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія 1* (2016): 107-111.

Манюков, Олександр Юрійович. "Метамодернізм у пошуках нової автентичності." Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2023.

Семінар 7. Чому соціальне домінує над та відчужується від людей? План

1. Які типи відчуження виділяє Карл Маркс?
2. Причини домінування соціального над людьми.

3. Постмарксистські концепції відчуження.

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати фрагменти з цих матеріалів:

Stewart, Jon. *Hegel's Century: Alienation and Recognition in a Time of Revolution*. Cambridge University Press, 2021.

Geyer, R. Felix, and David R. Schweitzer, eds. *Theories of alienation: Critical perspectives in philosophy and the social sciences*. Springer Science & Business Media, 2012.

Reitz, Charles. *Art, alienation, and the humanities: A critical engagement with Herbert Marcuse*. Suny Press, 2000.

Hailwood, Simon. *Alienation and nature in environmental philosophy*. Cambridge University Press, 2015.

Sørensen, Asger. "Capitalism, Alienation and Critique: Studies in Economy and Dialectics (Dialectics, Deontology and Democracy, Vol. I)." *Capitalism, Alienation and Critique*. Brill, 2019.

Семинар 8. Чому існує нерівність?

План

1. Що таке нерівність? Чому вона виникає?
2. Що таке глибинна рівність?
3. Яка специфіка нерівності в сучасному, капіталістичному суспільстві?
4. Чи можна подолати нерівність? Якщо можна, то як?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати цей матеріал:

Манюков, Олександр. "Виміри нерівності у політичному метамодернізмі (Ханзі Фрайнахт) та епоха доступу (Джеремі Ріфкін)." *Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»* 65 (2021): 22-31.

Любивий, Я. В. "Проблема соціальної нерівності в філософії постмодерну." *Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження* 30 (2013): 204-217.

Абисова, Марія Анатоліївна. "Еволюція соціально-філософських поглядів на проблему соціальної нерівності: античність та середньовіччя." *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія* 2 (2013): 32-35.

Семинар 9. Соціальне та не-люди (від технологій до тварин, комах та вірусів)

План

1. Чому соціальне повинне бути розширене до не-людей?
2. Чому технології безпосередньо пов'язані з індивідуацією та соціальним?
3. В чому сенс твердження Бруно Латура про те, що соціальне складено з не-людського?
4. Як тварини, комахи, віруси тощо є складовою частиною соціального? Що це означає в контексті сучасної політики та соціальних рухів?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати цей матеріал:

Федорова, Ксенія. "Медіа-антропологічні стратегії: «дивовижні хмари» та «антропотехногенез»." *Людинознавчі студії: збірник наукових праць. Серія «Філософія»* 45 (2022): 179-189.

Поляруш, Б. (2023). Проблематика соціального в акторно-мережевій теорії. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023, 48, с. 120-125.

Семінар 10. Космополітика та глобальні соціальні рухи, глобальна держава

План

1. Чому для розв'язання проблем сучасного соціального потрібний космополітизм? Які версії цього космополітизму висувуються філософами?

2. Які соціальні рухи можуть бути носієм глобальних змін у соціальному? Які форми боротьби їми висувуються?

3. В чому сенс проєктів світової держави? Як передбачається її влаштувати? Це утопічна чи есхатологічна концепція?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати цей матеріал:

Саракун, Лариса Петрівна. "Космополітизм як світоглядний *modus vivendi* планетарного соціуму." (2021).

Саракун, Лариса. "Космополітизм: світоглядні інтерпретації феномена." *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія* 756-757 (2015): 103-106.

Семінар 11. Емансипація (від) соціального-«соціального»

План

1. В чому необхідність емансипації (від) соціального?

2. Чому ідеї емансипації не були сповна реалізовані або реалізовані з трагічними наслідками?

3. Яким чином можна помислити собі емансипацію (від) соціального сьогодні, враховуючи критику цього поняття у Ернесто Лаклау?

Завдання для опрацювання літератури

Опрацювати матеріал з цих джерел:

Krause, Sharon R. (2023) *Eco-emancipation: An earthly politics of freedom*. Princeton University Press.

Azmanova, Albena. "The paradox of emancipation: Populism, democracy and the soul of the Left." *Philosophy & Social Criticism* 45.9-10 (2019): 1186-1207.

Slothuus, Lukas. *The Emancipatory Imperative: A Critical Theory of Social Transformation*. PhD diss., School of Social and Political Science, University of Edinburgh, 2021.

Flisfeder, Matthew. "Reading emancipation backwards: Laclau, Žižek and the critique of ideology in emancipatory politics." (2008).

Masquelier, Charles. *Intersectional socialism: A utopia for radical interdependence*. Policy Press, 2023.

Додатки

Додаток 1.1

Приклад оформлення есе

В колонтитулі вказати ПІБ та стор.

Прізвище студента Іванов І. І. 1

Прізвище студента Іванов І. І.

Прізвище викладача Ільїн І. В.

Тема есе «Аналіз статті Сари Моуер «Why Feminism Is On the March in Fashion»

29.03.2019

Сара Моуер у статті «Чому фемінізм маршує в моді» (2014) пов'язує сучасну моду з ідеєю фемінізму. Свобода самовираження жінки, на її думку, знаходить своє втілення в моді. Мета цього есе полягає аналізі та критиці головних положень статті Моуер.

Моуер ототожнює естетичну свободу самовираження в моді та фемінізм, хоча при цьому вказуючи на політичний характер фемінізму. Характерним прикладом такого ототожнення є «вуличний протест», організований будинком моди Карла Лагерфельда «Chanel», в якому моделі представили театралізовану версію політичної демонстрації в дусі 1960-х рр. З цього прикладу Моуер, мабуть, і взяла ідею для своєї статті та її назви. Тобто, фемінізм в даному контексті – це театралізована боротьба жінок за свої права. Водночас, Моуер звертається до прикладу актриси Емми Вотсон, яка, будучи феміністкою, виступала на засіданні ООН «проти порушення прав дівчат та жінок у світі» (Mower). Виходячи з даного прикладу, стає зрозуміло, що фемінізм передбачає реальну боротьбу жінок проти пригнічення, а не тільки розігрування цієї боротьби. Отже, ідеї Моуер щодо фемінізму суперечать одна одній.

Згідно з думкою Моуер, ідея фемінізму полягає у свободі жінки вибирати собі одяг, носити все, що завгодно, але при цьому згадуються «деякі країни у світі», в яких театралізовані феміністські демонстрації можуть бути заборонені. Авторка вважає, що свобода, за яку борються феміністки, полягає в тому, що «ніхто з нас більше не хоче одягатися, як усі», та «що жінки повинні одягатися саме так, як вони забажають». При цьому

в кінці статті вона стверджує, що в деяких країнах такі прояви естетичного фемінізму будуть заборонені. Естетичний фемінізм Моуер нічого не може вдіяти з політичним насильством. Водночас реальний фемінізм Вотсон якраз спрямований на реальну політичну боротьбу, без якої не може бути естетичного фемінізму.

Підбиваючи підсумки можна сказати, що ідеї фемінізму в статті Моуер є суперечливими. Вона змішує два види фемінізму – естетичний і політичний. Естетичний фемінізм є наслідком політичного фемінізму, оскільки без забезпечення мінімальних прав і свобод, про які згадала Вотсон, неможливо здійснення права на свободу вибору одягу.

На окремій сторінці вказати список цитованих джерел

Список цитованих джерел

Mower, Sara. “Why Feminism Is On the March in Fashion.” *Vogue*, 30 Sep. 2014, vogue.com/article/feminism-march-fashion-chanel-spring-2015. Accessed 20 Feb 2018.

ПРИКЛАД ЕКЗАМЕНАЦІЙНОГО БІЛЕТУ

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Факультет філософський

Спеціальність філософія

Спеціалізація філософія

Семестр 7

Форма навчання денна/заочна

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень): магістр

Навчальна дисципліна: сучасна філософія.

ЕКЗАМЕНАЦІЙНИЙ БІЛЕТ (ЗАВДАННЯ) № 12

1. Чим повинна займатися соціальна філософія?(14 б.).
2. В чому полягають суперечності соціального часу в сучасному світі? (13 б.).
3. В чому необхідність емансипації (від) соціального? (13 б.).

Затверджено на засіданні кафедри _____

протокол №_від “_”_____20____р. Завідувач кафедри_____ (ініціали,
прізвище)

підпис

Екзаменатор _____ (ініціали, прізвище)

підпис

**КОМПЛЕКТ КОНТРОЛЬНИХ ЗАВДАНЬ
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ**

1. Які є характеристики соціальної філософії?
2. Чим повинна займатися соціальна філософія?
3. Які у соціального є виміри?
4. Соціальна філософія функціонування мови на індивідуальному рівні.
5. Функції "внутрішньої мови" (розмови з собою, внутрішнього діалогу, голосу) як соціально-філософського явища.
6. Ризики та недоліки "внутрішньої мови" в соціально-філософському контексті.
7. Поняття дискурсу/ідеології.
8. Яким чином суб'єктивується суб'єкт?
9. Чи можна вийти за межі панівного дискурсу, панівної ідеології?
10. Що таке соціальний простір як предмет філософської рефлексії?
11. Які характеристики є у соціального простору?
12. Чому соціальний простір є конфліктним?
13. Як уникнути дискурсів влади в соціальному просторі?
14. Що таке соціальний час? Які види його існують?
15. Як соціальний час відбивається на суб'єктивації?
16. В чому полягають суперечності соціального часу в сучасному світі?
17. Як соціальний час обдаровує-обкрадає людину?
18. Що таке модерн та що він собою приніс для соціального?
19. Що таке постмодерн та що він собою приніс для соціального?
20. Що таке метамодерн та що він собою приніс для соціального?
21. Чому, на думку Бруно Латура, модерн ніколи не був впроваджений?
22. В чому сенс а-модерну у Бруно Латура?
23. Чому соціальне домінує над та відчужується від людей?
24. Як Карл Маркс розумів відчуження?
25. Які види відчуження зафіксовані в соціальній філософії?
26. Що таке нерівність? Чому вона виникає?
27. Що таке глибинна рівність?
28. Яка специфіка нерівності в сучасному, капіталістичному суспільстві?
29. Чи можна подолати нерівність? Якщо можна, то як?
30. Чому соціальне повинне бути розширене до не-людей?
31. Чому технології безпосередньо пов'язані з індивідуацією та соціальним?
32. В чому сенс твердження Бруно Латура про те, що соціальне складено з не-людського?
33. Як тварини, комахи, віруси тощо є складовою частиною соціального? Що це означає в контексті сучасної політики та соціальних рухів?
34. Чому для розв'язання проблем сучасного соціального потрібний космополітизм? Які версії цього космополітизму висуваються філософами?
35. Які соціальні рухи можуть бути носієм глобальних змін у соціальному? Які форми боротьби їми висуваються?
36. В чому сенс проєктів світової держави? Як передбачається її влаштувати? Це утопічна чи есхатологічна концепція?
37. В чому необхідність емансипації (від) соціального?
38. Чому ідеї емансипації не були сповна реалізовані або реалізовані з трагічними наслідками?
39. Яким чином можна помислити собі емансипацію (від) соціального сьогодні, враховуючи критику цього поняття у Ернесто Лаклау?